

EXEMPLARY CIVILIZATION IN SUSTAINABLE WATER MANAGEMENT FROM THE PERSPECTIVE OF ENVIRONMENTAL HISTORY: THE OTTOMAN STATE

İbrahim YENİGÜN - Vildan BALCI - Abdullah YENİGÜN
Sinan UYANIK

Dr. Öğretim Üyesi, Harran Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Mimarlık Bölümü
Mail: ibrahimyenigun@harran.edu.tr

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4742-0160>

Yüksek Lisans Öğrencisi, Harran Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Çevre Mühendisliği Bölümü
Mail: vildanbalci90@gmail.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5104-3105>

Yüksek Lisans Öğrencisi, Harran Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Çevre Mühendisliği Bölümü
Mail: abduallah.yenigun@mardin.bel.tr

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9117-2171>

Prof. Dr., Bursa Teknik Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Çevre Mühendisliği Bölümü
Mail: sinan.uyanik@btu.edu.tr

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5290-6830>

ABSTRACT

Water, which is the source of life for all living things on the planet, has a much greater and different meaning for human beings. So much so that all societies that have lived and continued throughout history have positioned their living centers accordingly, taking the presence of water as a reference, and have made efforts to the extent of their potential for the sustainability of the situation provided. In this respect, the fact that they did not hesitate even to fight with each other is another proof of the importance of water. A factor that has taken such a place in the existence of societies has touched every aspect of life, enriched with each passing time and formed the culture that is called with its own name. In fact, countries have defined their level of development as equivalent to the richness of water culture. One of the important civilizations where this culture was exhibited with its exemplary and sensitive approaches in every region it conquered was the Ottoman Empire with its rightful and deep-rooted past in history. The water issue, which was evaluated with special importance due to the belief-based approach of the Ottomans within the framework of the phrase "...We created everything that is alive from water..." in the 30th verse of Surah Anbiya in the Qur'an, has been instrumental in being referred to as the "water civilization". The Ottoman Empire, which showed exemplary role models in many areas from water-related structures to water protection, from water architecture to the culture of foundation understanding, constituted the main axis of the study. In this context, from the perspective of "environmental history", archival records and sources related to the subject were researched, and important approaches to water were discussed in the study with interpretations of a message to the present.

Keywords: Ottoman Empire, Water, Water Civilization, Sustainability, Approaches

Makale Atf Bilgisi: Makale Atf Bilgisi: Yenigün, İ.- Balcı, V.-Yenigün, A. ve Uyanık, S.(2023). "Çevre Tarihi Perspektifinden Sürdürülebilir Su Yönetiminde Örnek Medeniyet: Osmanlı Devleti". *Çevre, Şehir ve İklim Dergisi*. Yıl: 2. Sayı: 3. ss. 158-172.

Makale Türü: Araştırma
Geliş Tarihi: 07.09.2022
Kabul Tarihi: 10.11.2022
Yayın Tarihi: 31.01.2023
Yayın Sezonu: Ocak 2022

ÇEVRE TARİHİ PERSPEKTİFİNDEN SÜRDÜRÜLEBİLİR SU YÖNETİMİNDE ÖRNEK MEDENİYET: OSMANLI DEVLETİ

İbrahim YENİGÜN - Vildan BALCI - Abdullah YENİGÜN
Sinan UYANIK

ÖZ

Gezegendeki tüm canlılar için yaşam kaynağı olan su, insanoğlu için çok daha büyük ve farklı boyutlarda anlama sahiptir. Öyle ki tarih boyunca yaşamış ve süregelen tüm toplumlar, suyun varlığını referans olarak yaşam merkezlerini buna göre konumlandırmış ve sağlanan durumun sürdürülebilirliği adına potansiyelleri oranında gayret göstermişlerdir. Bu doğrultuda, birbirleriyle savaşmaktan dahi geri durmamış olmaları suyun ne derece önemiyet arz ettiğinin bir diğer kanıtı olmuştur. Toplumların varoluşlarında bu kadar yer edinmiş bir faktör, yaşamın her alanına dokunmuş, her geçen sürede zenginleşerek kendi adıyla anılan kültürü oluşturmuştur. Hatta ülkeler, su kültürünün zenginliğiyle eşdeğer olarak gelişmişlik seviyelerini tanımlamışlardır. Bu kültürün, fethettiği her bölgede örnek ve hassas yaklaşımlarla sergilendiği önemli medeniyetlerden biri de tarihteki haklı ve köklü geçmişiyle Osmanlı Devleti olmuştur. Osmanlı'nın Kur'an-ı Kerim'de yer alan Enbiya Suresi 30. ayette geçen "...Canlı olan her şeyi sudan yarattık..." ifadesi çerçevesinde inanç temelli yaklaşımından kaynaklı ayrı bir önemle değerlendirilen su konusu, "su medeniyeti" olarak anılmasına vesile olmuştur. Bağlı olarak su ile ilgili yapılanmalardan suyun korunmasına, su mimarisinden vakıf anlayışı kültürüne kadar pek çok alanda örnek rol model uygulamalar gösteren Osmanlı Devleti, çalışmanın temel eksenini teşkil etmiştir. Bu kapsamda "çevre tarihi" perspektifinden arşiv kayıtları ve konu bağlantılı kaynaklar araştırılmış, suya dair önemli yaklaşımlar, günümüze mesaj niteliğindeki yorumlarla çalışmada ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Su, Su Medeniyeti, Sürdürülebilirlik, Yaklaşımlar

Giriş

Tüm canlı yaşamının sürdürülebilirliğinde olmazsa olmaz hayati bir değere sahip olan su, şüphesiz insan yaşamı için ayrı bir önem ihtiva etmektedir. Tarihteki ilk medeniyetlerin Mezopotamya bölgesinde, Nil ve Fırat Nehri etrafında kurulması bu durumun en önemli göstergelerindendir (Müftüoğlu ve Şen, 2000; Yılmaz, 2012). Dolayısıyla medeniyetlerin belirlenmesinde su oldukça etkin bir rol üstlenmiştir. Üstlendiği bu rol farklı su kültürlerini de meydana getirmiştir. Öyle ki toplumlar arası suya ait kültürel zenginlikler, ülkelerin gelişmişlik düzeylerini belirleyen önemli ölçütlerden biri olmuş ve uygarlıkların "su medeniyeti" olarak anılmasında etkili olmuştur. Bu vasıfları taşıyan devletlerden biri de Osmanlı Devleti olmuştur. Tarihteki bu haklı ve köklü geçmişi ile uzun yıllar geniş coğrafyalara hükmeden Osmanlı Devleti, Kur'an-ı Kerim'de yer alan Enbiya Suresi 30. ayette geçen "...Canlı olan her şeyi sudan yarattık..." ifadesi çerçevesinde inanç esaslı medeniyet tasavvuru benimseyerek suyu bir "emanet" olarak görmüştür. Bu bakış açısı ile insan ve çevre kaynaklı su sağlığını tehdit eden olası zararları önlemede önemli sorumluluklar üstlenmiş ve sürdürülebilirliği adına kalıcı yaklaşımlar sergilemiştir (Tak, 2015). Bu kapsamda makalede, Osmanlı Devleti'nin kurduğu su medeniyeti, arşiv ve kaynaklar ışığında incelenmiş, yönetim idaresi, tulumbaclar, kanunnameler, mimari yapılar, vakıf suları ve tarihi eserlerin korunması gibi çeşitli alt başlıklar çerçevesinde dikkate alınması gereken noktalar, mesaj niteliğinde günümüze aktarılmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Su Yönetim İdaresi

Su yönetimi, bugün olduğu gibi geçmiş devletler için de önemli bir yere sahiptir. Zira mevcut su kaynaklarının korunması, sürdürülebilirliği, alternatif yeni su kaynaklarının geliştirilmesi ve sorunların olabilecek en hızlı yol ile giderilmesi açısından eşgüdümlü çalışmayı gerektiren mühim bir konudur. Bu çerçevede, Osmanlı Dönemi'ndeki su yönetim idaresi de artan nüfusa ve ihtiyaçlara bağlı olarak zamanla değişim ve gelişim göstermiştir. Başlangıçta suların yönetim idaresi "Suyolcuları" olarak ifade edilen kişiler tarafından yürütülmüştür. Daha sonra gelişmelere bağlı olarak özellikle İstanbul'un fethi ile birlikte Fatih sultan Mehmet Han zamanında su yönetim sistemi değişime uğramıştır. Değişen bu sistem ile birlikte "Su Nezaret'leri" kurulmuş ve daha kurumsal bir yapı halini almıştır. Suyun temininde yaptığı önemli çalışmalarla adından söz ettiren Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'ne gelindiğinde ise artan ihtiyaçlar çerçevesinde bu yapı daha da geliştirilmiştir. Su Nezaretine bağlı; Su Nazırı, Su Meclisi, Odacı, Kâtipler, Keşif Memurları, Çavuşlar, Koruyucular, Bend

Muhafızları, Suyolcuları, Bölükbaşılar, Neccarlar, Löküncüler ve Şehir Sakaları gibi çeşitli alt birimler kurulmuştur. Kurulan bu sistemler özellikle nüfusu yoğun

olan İstanbul, Bursa vb. şehirlerde Su Nezareti'ne bağlı olarak yürütülse de vakıflar, suyun iletimi ve çıkarılmasında faaliyetlerine devam etmişlerdir (Uçar, 2017). Vakıf sularının idaresinde bulunan üst yöneticiler "Hassa Su Nazırı" veya "Suyolcular Nazırı" olarak hizmetlerini sürdürmüşlerdir. Kalabalık nüfuslu şehirlerde önemli görevleri bulunan Su Nazırı'larının sorumluluklarına bakıldığında günümüz Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ) olarak ifade edilebilir. Su Nazırı'larının alt biriminde yer alan görevliler ise Suyolcuları olarak isimlendirilmiştir. Aynı zamanda Su Nazırı'ları; Şehreminin Mimarbaşı, Su Nazırı ve Çöplük Subaşından oluşan üç uzman yardımcısından birini temsil etmektedir (Tabakoğlu, 2015). Birbiri ile bağlantılı bulunan bu sistem dönemin entegre bir su yönetim anlayışının varlığını ortaya koymakla birlikte kurumlar arası denetimin gerçekleştirilmesini de sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin zamanla gelişen ve kurumsallaşan su yönetim idaresinde, görevlerin eksiksiz yerine getirilmesi için titiz bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Bu çerçevede konuya gereken özeni gösteren devlet idaresi, su yönetiminde vazifesini yerine getirmeyen kişilerin işlerini dahi sonlandırmaktan çekinmemiştir. Bu duruma örnek olarak HH 4283/1219 numaralı hükümde, İstanbul'un susuz kalmasına neden olan, gerekli tamir ve bakım işlerini yerine getirmeyen Su Nazırı'nın görevinden alınarak sürgüne gönderilmesinden bahsedilmektedir. Aynı hükümde yerine işinde daha ehil olan birinin tayin edilerek, su yollarının temizliği, bendlerin tamiri ile bazı köylerin vergiden muaf tutulması gibi konularda, su yollarının korunması için gereken özenin gösterilmesi emrinin verildiği ifade edilir (Gültepe, 2000). Buradaki örnek hükümden de görüldüğü üzere, Osmanlı Devleti su yönetim idaresinde uyguladığı denetimler neticesinde sistemin işleyişinde önemli kazanımlar elde etmiştir. Öyle ki, benzer hadiselerin yeniden yaşanması, verilen ağır cezalar ile önlenmiştir.

Osmanlı Su Görevlileri

Osmanlı Devleti, dini inancı gereği suyun bulunmadığı yerleşim yerlerine daima suyu ulaştırma gayreti içerisinde olmuştur. Suyun ulaştırılmasında önemli bir yer edinen ve medeniyetin bir göstergesi olan çeşme, sebil gibi su gereksinimlerinin giderildiği yapılara dönemin bazı hane halkları uzun yollar yürüyerek zorluklarla erişim sağlayabilmekteydi. Bu durum üzerine konuya hassasiyetle yaklaşım gösteren Osmanlı Devleti, yetersiz kalan su ihtiyacının giderilmesi için ayrıca su dağıtımını sağlayan kişiler görevlendirerek bu durumun bir meslek haline dönüşmesine katkı sağlamıştır. Bu mesleğe, suyu veren, sulayan anlamlarını ifade eden "saka" denilmiştir (Şahin, 2017). Su Nezareti'ne bağlı olarak hizmet veren Şekil 1' de görülen şehir sakaları, zamanla çeşme sayılarının artması sonucu kurumsal bir yapı halini almıştır. Yaya ve atlı olmak üzere iki çeşidi bulunan bu yapıda her bir sakanın görevli olarak bulunduğu çeşmeler belirlenmiş ve su dağıtım belgesi yani gediklerin olmadığı kişilerin sakalık görevi

yapmalarına müsaade edilmemiştir. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nde gerekli denetimler gerçekleştirilerek, güvenli ve sağlıklı suyun ulaştırılması için konu üzerinde önem ve ciddiyetle durulmuştur (Yıldız ve Özbay, 2012).

Şekil 1. Osmanlı Dönemi Şehir Sakaları (Yıldız ve Özbay, 2012).

Sakalık görevini meslek olarak yerine getirenler dışında, gönüllü olarak icra edenler de olmuştur. Suyu hayır işi olarak insanlara ulaştırmayı amaçlayan anlayış vakıflar da olduğu gibi sakalık görevinde de kendisini göstermiştir. Gönüllü olarak bu görevi üstlenen kişiler "derviş sakalar" olarak isimlendirilmiştir. 19.yy sonlarına kadar faaliyetlerini sürdüren bu meslek, evlerden akan sular dolayısıyla günümüze kadar çeşitli değişimler göstermiştir. Bu kapsamda değerlendirildiğinde, bugün evlere istenen damacana suları ulaştıran kişileri belki de modern sakalar olarak tanımlamak mümkündür (Yıldız ve Özbay,2012).

Tulumbacılar

Geçmişten günümüze kontrol altına alınması güç ve devletlere önemli misyon yükleyen mevzulardan biri de yangın sorunu olmuştur. Bu doğrultuda geniş coğrafi bölgelerin yönetim sorumluluğunu üstlenen Osmanlı Devleti'nde, padişahların bizzat yakından alakadar oldukları konular arasında yerini almıştır. Özellikle devletin ilk zamanlarında söndürme sularının yetersizliğinden kaynaklı olarak yangın olayları ile daha fazla karşılaşmıştır. Sorunun giderilmesinde zamanla yapılan çeşmelerin üzerine yangın vanalarının eklenmesi, elde edilen tecrübeler ve yürütülen denetimler ile yangın söndürme hizmetleri de devreye

alınmıştır. Yapılan idari düzenlemeler ile artan yangınların söndürülmesi için yeni teşkilat yapıları kurulmuştur (Özgür ve Azaklı, 2001). Kurulan bu teşkilat yapılarında etkin bir rol üstlenen görevli kişiler Şekil 2’ de de görüldüğü üzere “tulumbacılar” olmuştur.

Şekil 2. Tulumbacılar (Öztürk, 2007)

Tulumbacılar devletin ilk dönemlerinde yangın söndürmek için kullanılan aletleri ile birlikte bedestende bekler ve halktan gönüllü olarak katılacak kişileri de toplayarak yangına müdahalede bulunmak için birlikte hareket ederlerdi. Fakat uygulanan bu yöntemin karışıklığa sebep olması dolayısıyla, Yavuz Sultan Selim Han zamanında yangın söndürme işi Yeniçeri Ocağı’na devredilmiştir. Özellikle İstanbul’da bulunan ahşap evlerde çıkan yangınlarda önemli görevler üstlenen Yeniçeri Ocağı’nın yangın anında müdahale için kullanacakları aletler, Şehremini tarafından yeniçeri ağasına verilir, buradan da yangını söndürmeye gidecek kişilere dağıtılırdı (Öztürk, 2007). Yangın anında kullanılan sular, açılan kuyular ve yağmur sularının biriktirilmesi ile oluşan sarnıçlardan karşılanmıştır. Zamanla nüfusun çoğalması ve artan yangınlar dolayısıyla, her mahalle arasında bir tulumba bulundurularak yangınlara müdahale hızlandırılmıştır (Öztürk, 2007, Çelik, 2012). Kurulan bu teşkilatlanmaların gelişim göstermesi yangın anında müdahaleyi kolaylaştırırsa da, tamamıyla bu sorunun önüne geçilememiştir. Bu bağlamda Türkiye’de 2021 yılı temmuz ayında Antalya’nın Manavgat ilçesinde başlayan ve kısa sürede birçok şehre yayılan orman yangınlarında yaşanan trajik olaylar, konunun bugün de önemini koruduğunu ve tamamıyla çözüme ulaştırılmadığının bir göstergesidir.

Osmanlı'da Kanunnameler ile Suyun Korunması

Su kaynaklarının korunmasına hassasiyet gösteren Osmanlı Devleti, bu durumu hukuk sistemine de yansıtmış, konu hakkında sayısız karar ve hükümlere yer vermiştir. Bu kararlara bakıldığında mülkiyete ait olan suların kullanım haklarından çok şahısların kullanım haklarının dikkate alındığı görülmektedir. Bu haklara "irtifak hakları" denilmektedir. Kaynaklar incelendiğinde (içme ve içilme hakları) hakk-ı şirb ve hakk-ı şürb (hakk-ı şerefe) olmak üzere su kaynaklarının kullanımına dair iki hak yer almaktadır. Tarım ve hayvancılık için suyun kullanım hakkı, hakk-ı şirb, hayvan ve insanların içme sularına zarar vermemek koşuluyla suyun kullanımına hakk-ı şürb veya hakk-ı şerefe denilmektedir. Suyun kullanımında;

- Herhangi bir mülke ait olmayan kanal, nehir, dere vb. su alanlarından her kesimden kişilerin hakk-ı şirb ve hakk-ı şürbe sahip olabildiği,
- Hususi kullanıma ait olan kanal ile borulardan akan suların şahısların hem hakk-ı şirb ve şürb olarak iki hakkının bulunduğu, diğerlerinin ise zarar vermemek şartı ile sadece hakk-ı şürbden yararlanabildiği,
- Herhangi bir zarara sebebiyet vermemek koşuluyla mülke ait olan havuz, kuyu, çeşme sularından mülk sahibi dışında, şahısların sadece hakk-ı şürbden faydalanabildiği,
- Özel şahsa ait havuz, depo ve sarnıç gibi alanlardaki mülk sularından sahipleri dışında başkalarının bu iki hakkı da bulunmamaktadır.

Suyun kullanımında yukarıda değinilen hakların dışında, hakk-ı mecra ve hakkı mesil olmak üzere iki haktan daha bahsedilmektedir. Hakk-ı mecra, su kanallarının yapımında başkasına ait tarla, ev vs. yapılardan suyolu geçirmek için kullanılan haktır. Hakk-ı mesil ise atık suların (çirkab) bahsedilen haklardandır. İrtifak haklarından olan mecra haklarında;

- Kamuya ait olan nehir, dere, çay vb. suların masrafları devlete ait olduğu,
  - Akarsuların kollara ayrıldığı bölgelerdeki suların yararlanan kişilerin suların tamir, bakım ve onarım işlerinden sorumlu olduğu,
  - Özel sulara ait mecraların bakım ve onarımını ise intifa hakkı sahiplerinin üstlenmesi gerektiğine dair üç durum bulunmaktadır (Akgündüz, 2000).

Osmanlı Devleti'nde yer alan hüküm ve kararlarda da görüldüğü üzere su kaynaklarının korunmasına ayrıca bir önem verilmiştir. Hatta uzun yıllar mülke sahip olan şahıslar dahi olsa oluşan zararın giderilmesi için gereken yaptırım ve cezalara tabi tutulmuştur. Bunun dışında yeni su kanallarının inşası, su kaynaklarının çıkarılması ve suyun teminin de uygulanacak yöntemler için de çeşitli kararlar ve kuralların uygulandığı görülmektedir (Uçar, 2017).

Osmanlı Devleti'ne ait hukuki düzenlemeler incelendiğinde, suyla ilgili karşılaşılan problemlerin çözümü veya olası oluşabilecek zararların önüne geçilmesinde, mahalle imamlarının, esnaf kethüdalarının, vakıfların vb. kurumların sorumlu tutulduğu görülmektedir (Akgündüz, 2009). Osmanlı Devleti'nin olası su sorunlarını halktan kişileri de içine alarak çözüme yoluna gitmesi, takdire değer niteliktedir. Uygulanan bu entegre yapı, günümüz su sorunlarının çözüme kavuşturulmasında farklı bir bakış açısı sunmakla birlikte, sorumluluk bilinci yüksek tüketici bireylerin topluma kazandırılmasında örnek bir rol model teşkil etmektedir.

Osmanlı Mimarisinde Suyun Önemi

Yaşadığı çağda inanç esaslı farklı dünya görüşünü benimseyen Osmanlı Devleti, dönemin imkânsızlıklarına rağmen eşsiz özelliklerde kendisine bugün bile hayran bırakacak düzen ve ahenkte mimari yapılar gerçekleştirmiştir. Günümüze kadar ulaşan bu eserlerden özellikle su ile ilgili olanları "su medeniyeti" olarak anılmasında etkili olmuştur (Urfalıoğlu, 2015). Bilhassa hayır amaçlı sebiller ve çeşme yaptırmak isteyen hayır sahipleri ve devletin su teminine verdiği önem dolayısıyla ortaya ince bir anlayış ile işlenen mimari yapılar çıkmıştır. İhtiyaca göre gerçekleştirilen sebiller, sarnıçlar, çeşmeler, kuyular, hamamlar, su dolapları, kemerler, bentler vb. pek çok mimari yapı, edebiyattan şiire kadar sanatın her dalına konu olmuş ve "su kültürünün" doğmasına etki etmiştir (Canan, 2000). Osmanlı Devleti su kültüründeki önemli adımları İstanbul'un fethi ile gerçekleştirmiştir. Fetih sonrası yürütülen imar faaliyetleri hız kazanmış İstanbul'a görsel ve kültürel zenginlik katmıştır. Her köşe başında yapılan çeşmeler, ikram amaçlı yokuş sonlarında bulundurulmuş sebiller, su kemerleri ile edebiyata konu olan inci gerdanlık betimlemeleri bu kültürün bir parçası olarak ortaya çıkmıştır (Urfalıoğlu, 2015). Şekil 3' te gösterilen III. Ahmet çeşmesi ve sebili görsel zenginliği ile su kültürünün günümüze ulaşan en önemli örneklerinden sadece biridir.

Şekil 3. III. Ahmet Çeşmesi ve Çeşmenin Köşe Sebili (Eyice, 1989)

Eşine az rastlanır güzellikteki Osmanlı mimari eserleri, dönemin teknolojik yetersizlikleri göz önünde bulundurulduğunda günümüze kadar dayanıklılığı ile ulaşması İslam metafiziğinin bir tezahürüdür. Bu bağlamda yapılan bendler, maksemeler, barajlar, pompa binası, çeşme, ayaklı su deposu vb. pek çok yapı bugüne kadar ilk günkü hallerine yakın şekilde ulaşabilmiştir. Şekil 4' e ait görselde paylaşılan 18 yy. yapımı Topuzlu Bendi günümüzde hala kalıcılığını koruyan örnek eserlerden bir diğeridir.

Şekil 4. İstanbul Topuzlu Bendi (Cangül, 2020)

Bahsi geçen Topuzlu Bendi varlığı ile bugüne mesaj niteliğinde pek çok farklılıkları da aktarmaktadır. Estetik bir kaygı taşıyan bu mimari yapının renklerinin, dokusunun ve işlevinin doğa ile uyumlu olması, günümüz ekonomik kaygıların gözetildiği, sadece görevini yerine getirebilecek sadelikte yapılan mimari anlayışına ilham kaynağı olmaktadır. Bu duruma bir diğer örnek olarak da su terazileri gösterilebilir. Bir pompa anlayışı ile çalışan bu sistemlerde dahi Osmanlı Devleti aynı estetik hassasiyeti gözetmiştir (Borat, 2000).

Su kültürünün bir parçası olan mimarideki tüm çalışmalar özellikle Kanuni Sultan Süleyman Dönemi ile birlikte zirve noktasına ulaştırılmıştır. Suyun teminine azami derecede özen gösteren dönemin padişahı Kanuni Sultan Süleyman, genellikle nehir, kuyu veya yeraltı su kaynaklarının kullanımı ile şehre suyu ulaştırmıştır. Bu sebeple su sağlığına gereken ehemmiyetin gösterilmesi için nehirlere küçük bendler inşa ettirerek, akan suyun debisini stabil hale getirmiş ve kirlilik oluşumunun önüne geçilmesi sağlanmıştır. Bir başka kirlilik oluşumunu önlemek amaçlı uygulanan yöntemde, suyun dibindeki çamur, taş vs. yapıların yüzeye çıkmasının engellenmesi için savaklanan kısım daraltılmış ve bendlerin yan kısımlarına bugünkü ifade ile ızgaralar yerleştirilmiştir. Kirlilik yükünden arındırılan bu suların şehre ulaştırılması için çeşitli bölgelere büyük

maksemeler inşa edilmiştir. Maksemelerde toplanan sular, künkler veya kurşun borular yardımıyla debisi ölçülerek dengelenmiş ve şehrin farklı bölgelerine suyun iletilmesinde kullanılmıştır (Zehir, 2000). Genellikle üstü kubbe ya da tonozlar ile kapatılan bu yapılara örnek olarak Şekil 5’ te gösterilen ve günümüze kadar ulaşan Eğrikapı Maksemi’nden bahsedilebilir (Güngör, 2021).

Şekil 5. Eğrikapı Maksemi (Güngör, 2021).

Bugüne mesaj niteliği taşıyan bu yapılar, amaç gözetmeksizin pompa görevi gören bir su terazisinden bentlere, depo görevi gören maksemelerden musluklara kadar pek çok alanda doğa ile uyumlu estetik anlayışın uygulanabilirliğini ortaya koymuştur.

Osmanlı Su Temininde Tarihi Eserlerin Korunması

Tarihi eserler kadim uygarlıklara dair sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan pek çok özellikler hakkında bilgi edinilmesine yardımcı olmaktadır. Bu sebeple tarihte toplumların yaşam biçimlerine ulaşılabilen her iz korunması gereken kıymetli bilgiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Fethettiği coğrafi bölgeler dolayısıyla köklü medeniyetlere ev sahipliği yapmış pek çok tarihi bilgiyi içerisinde barındıran Osmanlı Devleti, geçmişin izlerine gerekli olan kıymeti vermiş ve tarihi eserleri korumak adına ayrıca görevli kişiler bulundurmuştur. Bu konuda Mimarbaşı ve Hassa Mimarları’nı hem tarihi eserlerin korunmasında hem de suların bakım ve onarımından sorumlu tutmuştur. Sorumlu bulunan Mimarbaşı, ayrıca Su Nazırları ile yeraltı su kanalları, havuz ve lağımaların bakımı için denetimlerin gerçekleştirilmesinde de görev almıştır. Mimarbaşı, Su Nazırı ve çeşmelerin korunmasından sorumlu olan Su Yolcubaşı’nın da içerisinde bulunduğu kurumlar ile bağlantılı olarak çalışmış, su temininde gereken projelerin inşasına onay vermiştir. Mimarbaşı tarafından uygulanan denetimler neticesinde şehrin mimari dokusuna zarar verebilecek hiçbir yapıya müsaade edilmemiş yani ruhsat verilmemiştir. Onaydan geçen projeler ise, son aşama olarak

Şehremini'nin onayına sunulmuş ve uygun görüldüğü takdirde hayata geçirilmiştir. Uygulanan bu sisteme, 1847 yılında Halkalı ve Kırkçeşme suyolları güzergâhının belirlenmesi örnek olarak gösterilebilir. Su güzergâhı projesinin dönemin tarihi önemli yapılarından olan Darülfünun binasının temellerine denk gelmesi ve yapıya zarar verebilme ihtimali dolayısıyla değiştirilmesi istenmiştir. Bir başka örnek ise, günümüzde de hala önemini koruyan tarihi yapılardan biri olan Ayasofya örneğinde yaşanmıştır. Ayasofya Camii etrafında yapımına müsaade edilen su terazisi, Mimarbaşı tarafından yürütülen denetimler sonucunda, cami duvarını nemiyle rutubete sebep olabileceği gerekçesi ile tarihi dokunun korunması adına karardan vazgeçilmesi istenmiştir. Tizlikle yürütülen bu denetimler sonucunda Fatih Sultan Mehmet Han'ın İstanbul'un fethi ile birlikte kazandırdığı ve fethin sembol yapılarından biri olan Ayasofya Camii'nin mimari dokusunda oluşabilecek zarar önlenmiştir (Öztürk, 2007). Bahsedilen örneklerde de görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nde tarihi yapılar için gösterilen hassasiyet, şehrin mimari dokusunun korunması ve çevreye zarar teşkil etmeden de suyun temin edilebilirliğini göstermektedir. Ayrıca dönemin feraset sahibi Mimarbaşı'nın görevini hakkıyla yerine getirmesi dolayısıyla Ayasofya gibi önemli bir yapının günümüze kadar ulaşmasına katkı sağlanmıştır. Bu yaklaşım ile tarihi eserlerin korunması bugüne ilham niteliği taşımaktadır.

Osmanlı Vakıf Suları

Toplumda yardımlaşma duygusunun açığa çıkarıldığı, yoksulluğu ortadan kaldıran farklı amaçlarla çeşitli hizmetler sunan vakıflar, Osmanlı topraklarında şüphesiz önemli bir yere sahip olmuştur. Bilhassa inanç gereği suyun ulaştırılmasını hayır amaçlı gören bir toplum olmasından kaynaklı çok sayıda su hizmeti sunan vakıflar bulunmaktadır. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin kuruluş padişahlarından olan Orhan Gazi Dönemi'nde faaliyetlerini aktif olarak yerine getirmeye başlayan vakıflar, Bursa'nın fethi sonrasında künkler yardımı ile şehre suyun temin edilmesinde hizmetlerde bulunmuşlardır. Yürütülen çalışmalarda inancı gereği "akan su temizdir" yaklaşımını benimseyen Osmanlı Devleti, Bizans su yapılarında tercih edilen durgun su anlayışının getirdiği sarnıçlardan daha çok, akan suları tercih etmiştir (Sağır, 2016). Bu anlayış doğrultusunda kurulan vakıflar ile mahallelerde bulunan suların devamlı olarak çeşmelerden akması için gereken özen gösterilmiştir (Şensoy, 2005). Bu hassasiyet ile yapılan şadırvanlar, çeşmeler, sebiller, hamamlar, havuzlar, bentler vb. pek çok yapı günümüze kadar ulaşabilmiştir (Eroğlu, 2000).

Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren aktif bir rol üstlenen vakıflar, elde ettiği tecrübeler ve köklü bilgi birikimi ile döneminde ilk defa karşılaşılan bir misyon yüklenmişlerdir. Bu çerçevede yardımlaşma amacıyla hizmet veren vakıflardan,

dönemin Avrupalı seyyahları notlarında akan suların bakımı, temizliği ve temininin sağlanması için ayrıca vakıflar kurulmasını hayranlıkla ifade etmişlerdir (Topal, 2015). Uyguladığı yöntemlerle Avrupalı seyyahların beğenisini kazanan Osmanlı Devleti, su yönetim idaresinin hemen her aşamasında faaliyet gösteren vakıfların denetimi için de titiz bir yaklaşım göstermiştir. Bu hususta örnek olarak bahsedilen bir hüküm belgesinde, yönetimde bulunan bazı kişilerin Can Feda Hatun isimli vakfın suyu ile evlerinin önüne çeşme yaptırdıkları ortaya çıkmıştır. Bu durumun devlet yetkilileri tarafından duyulması üzerine adı geçen şahıslar vakfın sularını kullanmaktan men edilmiş ve gerekli cezai işlemler yapılmıştır (Gültepe, 2000). Suyun kullanımında örnek rol model sergileyen Osmanlı Devleti, verilen hüküm örneğinde de bahsedildiği üzere hakkı olmayan kişilerin vakfa ait olan suların yöneticileri dahi olsa, kullanımına izin vermediği ve bu konuda ayrıca denetimler gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu çerçevede konu hakkında gereken hukuki sistemin uygulanarak suların koruma altına alınması örnek bir uygulama olarak yer almaktadır.

Sonuç

Tüm canlı yaşamının vazgeçilmez kaynağı olan su, bilhassa insan yaşamının devamında ayrıca önem verilen konulardan biri olmuştur. Özellikle gezegende bulunan suyun tüm insanlık için eşit dağılım göstermemesi, suya yakın bölgelerde yaşama isteğini artırmıştır. İnsan yaşamında belirleyici bir rol üstlenen suyun dini, sosyal, kültürel ve ekonomik etkileri farklı uygarlıklara ait su kültürlerinin doğmasına da neden olmuştur. Bu çerçevede sergilenen kültürel zenginlikler devletlerin gelişmişlik düzeylerinin bir sonucu olarak karşılanmış ve medeniyetlerin "su medeniyeti" olarak anılmasına sebebiyet vermiştir. Bu medeniyetlerden biri de, yaptığı fetihlerle geniş coğrafyalarda farklı inanç ve kültürleri içerisinde barındıran zengin bilgi birikimine sahip Osmanlı Devleti'dir.

İnanç eksenli bir medeniyet tasavvuru belirleyen Osmanlı Devleti, bu anlayış gereği suyu "emanet" olarak görmüş ve hayata geçirdiği örnek uygulamaları dönemin koşulları göz önünde bulundurulduğunda hayranlıkla karşılanmıştır. Bu bağlamda çalışmanın temel eksenini teşkil eden Osmanlı Devleti'nin, su medeniyeti olarak sayısız sergilediği örnek rol modeller, kaynaklar doğrultusunda incelendiğinde; sağlam temeller üzerine bina edilmiş bir hukuk sistemi ile desteklendiği görülmüştür. Bununla birlikte tesis edilen üstünlüğün devamı göz ardı edilmeyip, en az bu başarının temininde olduğu gibi sürdürülebilirliği adına da büyük özen ve gayret sergilenmiştir. Bu çerçevede bilhassa su kaynaklarının adaletle dağıtımı, bakım ve onarımlarda gösterilen titiz yaklaşımlar "emanet" kavramının bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda vakıf sularının aktif olarak yer aldığı görülmekle birlikte

hayır amaçlı yapılan uygulamalar dönemin Avrupalı seyyahlarının notlarında dahi önemli yer bulmuştur. Araştırmalar sonucu hüküm ve kayıtlarda bahsedilen örneklerle birlikte; yangına müdahalede teşkilatlanma, tarihi eserlere duyulan hassasiyet sonucu suyolu güzergâhlarının değiştirilmesi, doğa ile uyumlu estetik anlayışın yaşatıldığı mimari yapılar ve daha birçok alanda yürütülen önemli çalışmalar, Osmanlı Devleti'nin örnek bir rol model teşkil ettiğini gözler önüne sermektedir. Bu kapsamda belirli sayıda aktarılan konu başlıklarının daha detaylı incelenmesi, mevcut su sorunlarına farklı bir perspektif ile yaklaşılmasında önemli kazanımlar sunacaktır.

Kaynakça

- Akgündüz, A. (2000). "Kanunnamelerde Su". *Osmanlı Su Medeniyeti Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 5-8 Mayıs, 199-209.
- Akgündüz, A. (2009). *İslam ve Osmanlı Çevre Hukuku*. (OSAV) Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 280.
- Bildirici, M. ve Ürün, H. (2000). "Osmanlı Su Anıtları". *Osmanlı Su Medeniyeti Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 5-8 Mayıs, 212-223.
- Borat, M. (2000). "Vakıf Su Yolları". *Osmanlı Su Medeniyeti Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 5-8 Mayıs, 61-69.
- Canan, İ. (2000). "Osmanlı'da Su Kültürü ve Kaynakları". *Osmanlı Su Medeniyeti Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 5-8 Mayıs, 231-244.
- Cangül, C. (2020) "Topuzlu Bent". *Kültür Envanteri*. <https://kulturenvanteri.com/yer/?p=8115>. (Erişim Tarihi: 20.06.2021).
- Çelik, Y. (2012). "Tulumbacı". *Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslâm Ansiklopedisi*, 41, 369-371. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tulumbaci> (Erişim Tarihi: 20.06.2021).
- Eroğlu, V. (2000). "Tarih Boyunca İstanbul'a Su Veren Kaynaklar". *Osmanlı Su Medeniyeti Uluslararası Sempozyumu*, 5-8 Mayıs, 25-46.
- Eyice, S. (1989). "Ahmed III. Çeşmesi". *Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslâm Ansiklopedisi*, 2, 38-39. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-iii-cesmesi--topkapi-sarayi> (Erişim Tarihi: 20.06.2021)
- Gültepe, N. (2000). "Osmanlı'da Suyun Yönetimi". *Osmanlı Su Medeniyeti Uluslararası Sempozyum Bildirileri*. 5-8 Mayıs, 247-250.
- Güngör, S. S. (2021). "Osmanlı Su Mimarisi ve İstanbul'daki 19.Yüzyıl Su Yapıları". *Türk Hidrolik Dergisi*.
- Müftüoğlu, F. ve Şen, Z. (2000). "Osmanlı Coğrafyasından Günümüze Ortadoğu Su Meseleleri". *Osmanlı Su Medeniyeti Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 5-8 Mayıs, 89-102.

- Özgür, H. ve Azaklı, S. (2001). "Osmanlı'da Yangınlar ve İtfaiye Hizmetleri". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1, 153-172.
- Öztürk, S. (2007). "Çevre, İnsan ve Tarih". *İstanbul Büyükşehir Belediyesi. İSTAÇ*. I ve II.
- Sağır, Y. (2016). "Osmanlı Su Vakıfları". *Tarihin Peşinde. Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 15, 445-473.
- Şahin, H. (2017). "Sakaların Piri Saka Baba". *Z Dergisi*, 2, İstanbul. <https://www.zdergisi.istanbul/makale/sakalarin-piri-saka-baba-118>
- Şensoy, F. (2005). *XIX. Yüzyıl İstanbul'unda Vakıf Sular. Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- Tabakoğlu, A. (2015). *Osmanlı İstanbul'unun Su Tarihi*. *Büyük İstanbul Tarihi*, 6, 82-117. <https://istanbultarihi.ist/194-osmanli-istanbulunun-su-tarihi>
- Tak, E. (2015). "İnsan". *Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir*. İstanbul Medeniyet Üniversitesi; T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. 249.
- Topal, B. (2015). "Avrupalı Seyyahlara Göre Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir". *Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir*. İstanbul Medeniyet Üniversitesi; T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. 242.
- Uçar, M. (2017). "Gaziantep Tarihi Su Sisteminin Osmanlı Dönemindeki Yönetimi". *Megaron Dergisi*, Cilt Vol 12, Sayı No. 1.
- Urfalıoğlu, N. (2015). "İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri". *Büyük İstanbul Tarihi*, 8, 468-481. <https://istanbultarihi.ist/yazar/nur-urfalioglu?q=urfal%C4%B1o%C4%9Flu> (Erişim Tarihi: 20.06.2021).
- Yıldız, D. ve Özbay, Ö. (2012). "Osmanlı'da Su Hizmetleri Yönetimi". https://www.academia.edu/9814394/Osmanli%C4%B1da_Su_Hizmetleri_Y%C3%B6netimi (Erişim Tarihi: 20.06.2021).
- Yılmaz, Ö. F. (2012). *Osmanlı'nın Hicaz'da Deniz Suyu Arıtma Tesisleri Projesi*. Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 5-24. Erişim numarası: 940622.
- Zehir, C. (2000). "Su Medeniyetinin Tarihi Gelişimi". *Osmanlı Su Medeniyeti Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 173-181.